

UJFALUSSY JÓZSEF
KODÁLY PSALMUSA

1923. november 19 nevezetes dátum a magyar zenetörténetben. Két nagy mester két nagy alkotását hallotta először aznap a magyar közönség: Bartók Béla III. szvitjét és Kodály Zoltán Psalmus Hungaricusát.

A bemutatott művek igazi jelentőségének megértése érdekében ne sajnáljunk egy pillantást vetni létrejöttük és bemutatásuk körülményeire. — Az ország fővárosa, az egyesített Pest-Buda ünnepelte a bemutató napján ötvenéves fennállását. Maga az egyesülés 1873-ban, s ezzel a „székesfővárossá” való rohamos fejlődés valamennyi jó és rossz vonásával együtt jellegzetesen az 1867-es kiegyezés talaján, a kiegyezés-teremtette társadalmi-gazdasági helyzet következményeként ment végbe, mint az idegen nagytőke és a magyar nagybirtok egyességének legszembetűnőbb eredménye. A gyors felvirágzás ára mindenesetre 1848—49 forradalmi örökségének, a függetlenségi gondolatnak feladása volt. Az 1919—20-ban győztes reakció tehát bizonyos joggal tarthatta magáénak ezt az ünnepet, hiszen győzelme voltaképpen a kiegyezés urainak hatalmát hosszabbította meg további 25 évre. A hivatalos főváros pedig hiánytalanul reprezentálta ezt a hatalmat.

Ilyenkor mindig nagy a keletje a fegyverzajjal elriasztott múzsáknak. Mézes mosollyal és mázos szavakkal igyekeznek megszólalásra bírni a megszorodott, emberséget gyászoló művészeteket, s mint Arany János Ali basája a Szondi két apródjában, a mindenkori győztes mindig Szondi hű dalnokainak szájából szereti hallani saját dicsőségét. Úgy édelebb! Megbízást kapott hát Bartók Béla és Kodály Zoltán is a rendezendő díszhangverseny nagyszabású új zeneműveinek megírására.

A két nagy mű megszületett, méghozzá valóban nagyak született meg, mert a történelem során annyiszor eltiport magyar nép dalának tudósai és szerelmesei nem lettek hűtlenek sem népiükhöz, sem önmagukhoz. De hogyan is lehettek volna hűtlenek az egyikhez a másik elárulása nélkül, amikor annyira egy a kettő! Valami furesza zenekíséret volt a nagy ünnepléshez ez a két mű, amely nem a győztesek, hanem a legyőzöttek dicsőségét hangoztatta. Az a Bartók Béla, aki három évvel azelőtt állta a magyar sovinizmus orvtámadását a román zenefolklór gyűjtéséért és tudós kutatásáért, megkomponálta a nemze-

tiségek elnyomójának, könyörtelen zsarnokának ünnepére a népek testvériségének nagy apoteozisát, a Tánecsztitét. Az a Kodály Zoltán, aki nemrég ment keresztül az új „rendszer” különböző szekatúráin, megalázó „vizsgálatain” azért, mert a Tanácsköztársaság zenepolitikai célkitűzéseit magáénak vallotta és megvalósításukban segített, megírta a Psalmus Hungaricust.

Szinte hihetetlen, hogy a megrendelők ne vették volna észre a kiáltó ellentétet megrendelésük célja és a megvalósult Psalmus-kompozíció valóságos mondanivalója között. Az önmagát ünneplő győztes saját díszruhás arcképét várja valamiféle megrettent és alázatos mestertől, s kap helyette olyat, amelyben Dorian Gray módjára kénytelen felismerni velejéig romlott maga-magának minden ocsmányosságát. A mű tükrében ünnepének fonákját kell jó arccal végignéznie, azok nyomorúságát, akiknek igaz véréből-könnyéből a maga győzelme fakad.

Kodály témáért és szövegért a magyar történelem régi emlékeihez tért vissza. Azt az utat járta, amelyet a magyar költők, írók már nemegyszer követtek az elnyomás sanyarú éveiben: régi témát keltett új életre. Kecskeméti Vég Mihály szövege a XVI. században íródott, olyan szakaszában a magyar történelemnek, amikor a magyar nép a három részre szakadt országban egyaránt szenvedett saját uraitól, külső ellenségtől és belső árulóktól. Már maga Vég Mihály is a távoli múltban keresett témát, s kora szokása szerint a bibliából merített ihletet, hogy Dávid király álorcájában mondja el panaszát-átkát, hitét-bizalmát saját reménytelen helyzetében.

Ezt a kétszeresen allegorikus szöveget keltette életre és töltötte meg saját, népe sorsán érzett fájdalomával Kodály Zoltán, azoknak a nagy alkotó lángelméknek a tervező-formáló géniuszával, akik egyéni sorsukban elválaszthatatlanul forrnak egybe népük életével. A próféta haragjának, hazafiúi felháborodásának történelemidéző lángja csap fel a mű első ütemeiben, szinte a szellemidézés evokatív ereje ragad magával. Mikor a zenekar hangja hirtelen egy-két lobbanással elesenededik, a történelem füstjének oszoltával a keretben megjelenik a múlt idők megidézett krónikása, amint szintén a múltak könyvében lapozva rója a sorokat:

*Mikoron Dávid nagy búsultában
baráti miatt volna bánatban,
panaszolkodván nagy haragjában
ilyen könyörgést kezdé ő magában.*

Ez az unisono-hang már nemcsak magát a krónikást jeleníti meg, hanem mögötte évszázadok magyarsága, fel és lemenő nemzedékek sora veti hosszú árnyékát s panasolja mindig közös, mindig sanyarú sorsát. — Ettől kezdve hatalmas ívű rondóformában kovácsolódik eggyé a szöveg és a zene minden rezdülése. A ronlóban tér vissza újra meg újra a mű alaphangja, a szöveg

„kerete”. A változó epizódokat a túlfeszített, elgyötört lélek egymást kergető, az egy nyomorúságot mindig más és más oldaláról mutató képei adják.

A krónikás — most már Dávid király szavával — istenhez fohászkodva sorolja fel ellenségeitől elszenvedett nyomorgatásait, keserveit. A nép, amelynek nevében beszél, ezúttal hangos jajszóval kíséri panaszát: *Csak sívok-rivok nagy nyavalyámban*. Később pedig, amikor könyörgése megújul, a kórus, mint szavát visszhangzó néptömeg, mondja majd utána mesteri imitációban: *Én pedig, uram, hozzád kiáltok, reggel és délben, este könyörgök*.

Kiutat keres a halálra keserített ember, s első gondolata a társadalomból való menekülés: *Hogyha énnékem szárnyam lett volna, mint az galamb, elröpültem volna. . . Akarok inkább pusztában laknom, vadon erdőben széjjelbujdosnom, hogynem mint azok között lakoznom, kik igazságot nem hagynak szólanom*. Nemesak Dávid Király és Keeskeméti Vég Mihály, hanem Kodály Zoltán nagyon is személyes bánata is ott izzik e sorokban. Ki élne szívesen azok között, kik igazságot nem hagynak szólnia? Az Apokalipszis elnyelt könyve, s minden elhallgatott igazság megkeseredik annak gyomrában, aki lenyelte, akibe beléfojtották. — Ezt az utat járja meg Bartók Béla is először egy évtizeddel később, amikor a román kolindaszöveg erdejébe menekül, majd másodszor húsz év múlva, amikor valóságosan is kénytelen itt hagyni azt a társadalmat, amely gyilkosa igaz szónak, igaz tettnek, igaz embernek.

A zenekar veszi át a kórus síró panaszát, az énekar pedig az első szakasz, a keret-hang, a rondó megismétlésével jelzi, hogy új rész kezdődik Sodoma és Gomora bűneinek felsorolásában. A zenekar torlódó tizenhatod-imitációiban már ott nyüzsögnek az igazság ellenségei, „seregestül senkik jönnek”, hogy az igaz prédikátort megnyomorítsák, hogy „fogságán ők vigadhassanak”. Lehet-e az egyesülés jubileumán pöffeszkedve ünneplő Budapestet találóbban és kiábrándítóbban jellemezni, mint Vég Mihály váteszi soraival: *Egész ez város rakva haraggal, egymásra való nagy bosszúsággal, elhíresedett gazdagsággal, hozzá fogható nincsen álnoksággal. — Gyakorta köztük gyűlések vannak, özvegyek árvák nagy bosszút vallanak, isten szavával ők nem gondolnak, mert jószágukban felfuvalkodtanak*. Talán felesleges újra elmondani, hogy ezt a sötét képet is mennyire a maga ecsetjére vehette Kodály Zoltán, akit szintén szerettek volna „megfogni”, „beszéde miatt vádolni” nem sokkal azelőtt.

De még sokkal mélyebb tengere árad ki ezután keserűségének azok fejére, akiket barátainak hitt, s végül elkeseredett, égető felháborodással kell felismernie: *Főellenségem most látom, hogy az volt!* — Elhibázott kísérlet volna, hogy a krónikás-vers szavait gépiesen alkalmazzuk Kodály személyes életkörülményeire. Az ilyen „aktualizálás” nevetséges és nem mond sokat. Mégsem tudjuk teljesen elhárítani magunktól a kísértést, hogy ne gondoljunk azokra a moeskolódásokra, támadásokra, amelyeket ebben az időben is és ettől kezdve még hosszú ideig éppen a szakma „nemzetvédő” zenészei árasztottak Bartók és Kodály fejére. Ezeknek a „magyarkodóknak, köd-evőknek” ez a

két nagy lángelme éppúgy nem volt magyar, mint Ady a maga Szabolcskáinak. Ahogyan Bartók Béla levelezéséből és más dokumentumokból mind részletebben tárul eléink ennek a hajszának a képe, mind jobban megértjük a prédikátor izzó átkát, a Psalmus első nagy csúcspontját: *Keserű halál szálljon fejére. . . Űgy zúdul a feltartóztathatatlan, ószövetségi erejű átok a nép minden ellenségére, ahogyan Szondi dalmokai átkozták rettenetes átokkal Ali basát: Apadjon el a szem, mely célbavevé, száradjon el a kar, mely őt lefejezte, irgalmad ó isten ne legyen övé, ki miatt lőn ily kora veszte!*

Most egyszerre különös hang töri meg az átok és a kórus szaggatott könyörgésével, majd félelmében követelző kérésével egybekapcsolódó prédikátóri hang szavát. Formailag trió kezdetén érezzük magunkat. Hangja líraibb, szélesívű, $\frac{6}{4}$ adagio dallam hárfakísérettel. Csak azt nem értjük első pillanathban, hogy a tartalom rendjében hogyan illeszkedik ide ez a részlet? Eltűntek talán a fenyegetőző ellenségek és álnok barátok, idilli nyugalom veszi körül krónikásunkat, hogy ráér erre az önfeledtnek látszó elmélkedésre? Nem, éppen nem. Egészen más történik itt. Most sikerült a prédikátornak valóban elmenekülnie az életére törő társadalomból, de nem galambszárnyon és nem a pusztába, hanem a vallásos révület erejével istenhez. A hárfa, a pengető és üveghangú vonósok, a suttogó fuvolák mixtúrás menetei, a tonális többértelműségek és egészhangú utalások mind nyilvánvalóvá teszik, hogy nem az idilli nyugalom, hanem egy fajta önkívületi állapot hozhat megnyugvást átmenetileg a valóságos félelmeiktől. Ennek a résznek a hangja a maga álomszerű átszellemültségében ellentét mind a megelőző felkavart forgataghoz, mind a következő apokaliptikus vízió fenségéhez képest. A nagy istenlátomás, az utolsó ítélet felidézett képe itt is az igazságszolgáltatás, az elnycmott milliók tudatában megrentült világrend helyreállításának transzcendens eszköze.

A „mikoron Dávid” $\frac{2}{4}$ -re keményedett dallamával, az utolsó ítélet harsonái között jelenik meg az igaz isten, ítélni eleveneket és holtakat. De milyen is hát, kiesoda is voltaképpen Vég Mihály és Kodály Zoltán istene? Ahogyan itt elébünk áll, mindenesetre „rex tremendae maiestatis”: félelmes fenségű király. De nem a minden bűnöket bosszuló uraság, aki előtt — mint a Dies irae mondja — „vix iustus sit securus”, azaz a bűntelen ember is aligha állhat meg a lábán. De nem is a minden bűnöket (különösen persze a gazdagokét és hatalmasokét) kegyesen és nyájasan bocsátó isten, hanem a szegények, az elnyomottak istene, akinek nevével a XIV—XVI. század nagy népi mozgalmi, parasztháborúi, huszita-táborita felkelései lezajlottak. Pártos isten, akinek keresztje alatt Dózsa népe vonult hadba urai ellen. Azért „igaz ítéletében”, mert a vérszopóknak nem ád hosszú életet a földön, mert az igazakat mind megtartja (csodálatos kvártimitációk tornyán emelkedünk fel a megtartott igazakkal!), a kegyeseket megoltalmazza, a szegényeket felmagasztalja, a kevélyeket pedig a mélységbe aláhajigálja. Az az isten, aki a *Jézus és a kufárok*

monumentális bibliai freskóján a kufárokat, pénzváltókat, mindenkit, aki a nép életének igaz templomát adás-vétel, haszonlesés piacává tette, ostorral zavar ki a templomból. Azért rettegnek tőle mindenféle szentséges rablók, főpapok és írástudók, mert a nép rája hallgat és követi.

A Psalmus most következő, második nagy csúcspontja ellenképe az első csúcspont elkeseredétt átkozódásának. Itt a felmagasztalt szegények és igazak szállnak magasba esodálatos fényben, harsonaszóval, ujjongással, ragyogva. A „mikoron Dávid”-dallam durba harmonizált, szélesen ujjongó, jubiláló hangjai között szinte Michelangelo utolsó ítéletének boldog lelkeit látjuk mennybe menni, vagy még inkább: a szabad, jogához jutott népet halljuk életének örülni. De a jubiláció tetőfoka, a tündöklő D—E-dur fanfárhangzatok fénye hirtelen elsötétül: a D-dur akkordból egyszerre h-val tetéztett moll-szubdomináns válik, s most már azonos a bevezető zene csúcspont-ról lezuhanó kétségbeesésével, szellemidéző misztikumával. A nagy igazságlátomás eloszlott, a valóság vigasztalanabb és sötétebb, mint volt. Újból a krónikás görnyed előttünk, versének utolsó sorait írja: *Szent Dávid írta az zsoltárkönyvben, ötvenötödik dicséretében, melyből az hívek keserűségben vigasztalásért szörzék így versekben.* — A vigasztalás sehol, a zárósor dallamának leverő, a kialvó gyertya szemrontó homályát idéző párhuzamos kvintjei közül még egyszer kisikolt a „keserűség” szava, majd a nagyított dallamvégződés basszus-pizzicatóiban enyészik el a hatalmas látomás. Petőfi sorai jutnak eszünkbe: *Közel s távolban semmi fény nincs, csak mécsvilágom s honszerelmem ég.*

Ugyanilyen nagy vízióban festette meg Kodály néhány évvel később a magyar nép történelmi igazságát a *Háry Jánosban*. Ugyanilyen hatalmas erővel mutatja be a népi képzelet naiv-színes mesetükrében, hogy a világ ha jó tengelyen forogna, mi volna a jussa a magyarnak a nagy osztozkodásban. Való igaz, hogy a magyar katona hősiességére, vérére-verítékére, a magyar földön termett búzára s a vele együtt aratott bánatra, búvetésre támaszkodott a Habsburg császári hatalom az örökösödési háborúktól 1919-ig. Való igaz, hogy a magyar népnek ezért legalábbis „császár lánya, fele királysága” járt volna, amint az a mesében dukál a legkisebbik fiúnak, ezúttal a vitéz Háry Jánosnak. De a Háry-daljáték betelt dicsősége is a nagyabonyi kocsmá füstös, sötét ivójában enyészik el, a potrohos bíró és a furfangos diák kiábrándító társaságában. Élesebben művészek az elképzelt és az ábrázolt társadalmi igazságot a reménytelennek látszó valósággal még aligha sikerült szembeállítania, mint Kodálynak a Psalmusban és a Háryban.

Valami száználmas és földhözragadt „esztétika” volna mármmost ezért Kodályt egyszerűen „pesszimiztának” elkönyvelni. Ellenkezőleg. Csak a nép megtörhetetlen erejébe vetett hit, az igazság győzelmének feltétlen hite adhat ahhoz is erőt művészeknek, hogy ilyen erővel mutassa be a valóságot akkor is, ha pillanatnyilag reménytelennek látszott. Mottójául mindig Kisfaludy ismert

félsorát kell tekintenünk : . . . *a múlt csak példa legyen most.* — Hogy így van, más oldalról Kodály kórusainak, gyermekkarainak, egyéb műveinek sora bizonyítja. A sötét és a világos egymást egészíti ki életművében, s tanulságát Kodály maga Köleseyvel szólva fogalmazta meg a Husztban: *Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!**)

*) Az „Új Zenei Szemle” 1952. decemberi számában megjelent cikk átdolgozása.
(Szerk.)